

LATOPISY
AKADEMII SUPRASKIEJ

vol. 3

LATOPISY
AKADEMII SUPRASKIEJ
VOL. 3

JĘZYK NASZEJ MODLITWY — DAWNIEJ I DZIŚ

Pod redakcją
Urszuli Pawluczuk

Białystok 2012

Rada Naukowa

Arcybiskup Białostocki i Gdański Jakub (Białystok),
Arcybiskup Wrocławski i Szczeciński Jeremiasz (Wrocław),
Antoni Mironowicz (Białystok), Aleksander Naumow (Kraków, Wenecja)

Kolegium Redakcyjne

ks. Jarosław Józwick (redaktor naczelny),
Magdalena Żdanuk (sekretarz), ks. Henryk Paprocki,
m. Mikołaja, Jarosław Charkiewicz, Urszula Pawluczuk

Adres Redakcji

Fundacja „Oikonomos”
ul. Św. Mikołaja 5, 15-420 Białystok

Recenzent tomu

prof. zw. dr hab. Antoni Mironowicz

Redakcja techniczna, skład i projekt okładki

Jarosław Charkiewicz

ISSN 2082-9299

Wydawca

Fundacja „Oikonomos”

Druk i oprawa

Orthdruk Sp. z o.o., Białystok

SPIS TREŚCI

Od Redakcji	7
Antoni Mironowicz <i>Ewangelizacja „prostą mową” w XVI wieku</i>	9
Sergej Темчин <i>Пели ли восточные славяне XV-XVI веков псалмы по-древнееврейски</i>	19
Ks. Roman Płoński <i>Ewangelia w służbie liturgicznej (przygoda liturgiczna tekstu Ewangelii świętego Jana 20, 6-7)</i>	27
Teresa Chynczewska-Hennel <i>„Mowa ojców potrzebna od zaraz”. „Iż Rusi słuszna rzecz dla nabożeństwa po grecku i po słowiańsku uczyć się” (Lithos, Kijów 1644)</i>	41
Krystyna Stawecka <i>Ikona Matki Bożej „Krzew Gorejący” – jako wizualizacja tekstów liturgicznych</i>	49
Ks. Marek Ławreszuk <i>Poszukiwanie przyczyny różnic cerkiewnosłowiańskiego i polskiego tłumaczenia tekstu anafory Liturgii św. Bazylego Wielkiego</i>	67
Александр Кравецкий <i>Литургический самиздат XX века: языковые особенности и проблемы рецепции</i>	85
Петя Т. Костадинова <i>Языковые и культурные складыв в Болгарии к применяемому в богослужении языку</i>	95
Aleksander Naumow <i>Język modlitwy jako deklaracja?</i>	105
Marzanna Kuczyńska <i>„Herezja werbalna” – wokół sporów o prawdę języka objawienia</i>	111

Jan Stradomski	
	<i>Ortodoksja języka czy język ortodoksji? Argument lingwistyczny w sporze reprezentantów Kościoła łacińskiego i Cerkwi ruskiej w dobie kontrreformacji</i> 125
Halina Parafianowicz	
	<i>Alaska w dobie rosyjskiej kolonizacji i jej języki liturgiczne</i> 135
Dominika Gapska	
	<i>Proces zmian języka liturgicznego w Serbskiej Cerkwi Prawosławnej na przykładzie oficjów ku czci świętych Serbek</i> 149
Zdravko Stamatovski	
	<i>Nowe strategie i dyskusje dotyczące współczesnych macedońskich przekładów Biblii oraz tekstów liturgicznych</i> 159
Urszula Pawluczuk	
	<i>Białorutenizacja i ukrainizacja języka liturgicznego w Kościele prawosławnym w II Rzeczypospolitej</i> 171
Agata Kawecka, Małgorzata Skowronek, Ivan Petrov	
	<i>Polskojęzyczne translacje tekstów z kręgu „Slavia Orthodoxa”: o projekcie systematyzacji i dokumentacji</i> 183
Dariusz Małaszewski	
	<i>Konflikt na tle języka liturgicznego w parafii prawosławnej w Legnicy</i> 189
Священник Федор Людоговский	
	<i>Языки современной акафистографии: локальные традиции и их взаимодействие</i> 199

EWANGELIZACJA „PROSTĄ MOWĄ” W XVI WIEKU

Słowa kluczowe: Ewangelizacja, język starobiałoruski, Cerkiew prawosławna

Znaczenie szerzenia religii w językach narodów nawracanych uświadomiono już w czasach działalności misyjnej apostołów Słowian świętych Cyryla i Metodego wśród Chazarów i Słowian¹. Z tego powodu Konstantyn (Cyryl) przystąpił do tworzenia alfabetu słowiańskiego oraz przekładu na język słowiański Ewangelii i tekstów liturgicznych na długo przed rozpoczęciem misji morawskiej w 863 roku. Misjonarz stworzył pismo zwane „głagolicą”. Nazwa pisma pochodzi od starosłowiańskiego słowa „głagol”, co oznacza we współczesnym rozumieniu „głosić słowo”. Twórca pisma słowiańskiego wychodził z przekonania, że każdy naród powinien posiadać własne pismo, zgodne z wymogami języka. Podstawą słownictwa tłumaczonych tekstów stał się dobrze znany Konstantemu i Metodemu słowiański dialekt macedońsko-bułgarski z okolic Salonik. Adresatem dzieła Konstantyna początkowo mieli być przede wszystkim Słowianie zamieszkali w granicach Cesarstwa Bizantyjskiego. Okazało się jednak, że pismo słowiańskie znalazło głównych odbiorców na terenach zamieszkałych przez Słowian południowych i Wielkich Moraw.

Język cerkiewnosłowiański w liturgii i ewangelizacji Słowian był zwalczany przez duchowieństwo włoskie i niemieckie, albowiem dominowało wówczas przekonanie, że tylko języki grecki, łaciński i hebrajski są językami uświęconymi. Ewangelizację prowadzoną przez bizantyjskich misjonarzy w języku słowiańskim duchowni niemieccy i włoscy uznawali za herezję. W tej sytuacji misjonarze udali się do Rzymu w celu uznania przez papieża języka słowiańskiego za język liturgiczny. Konstantyn i Metody przybyli do Rzymu w końcu 867 roku². Nowy papież Hadrian II, wdzięczny za przywiezione przez greckich misjonarzy relikwii świętego Klemensa, zaakceptował liturgię słowiańską. Hadrian II polecił odprawić

¹ K. Potkański, *Konstantyn i Metodyusz*, Kraków 1905, s. 177-208; *Żywoty Konstantyna i Metodego*, przekł. polski ze wstępem i objaśnieniami oraz z dodatkiem zrekonstruowanych tekstów staro-cerkiewno-słowiańskich, sporządził T. Lehr-Splawiński, Poznań 1959; J. Klinger, *O istocie prawosławia*, Warszawa 1983, s. 366-367; A. Naumow, *Pasterze wiernych Słowian*, Kraków 1985, s. 8-12; J. Leśny, *Konstanty i Metody, apostołowie Słowian, dzieło i jego losy*, Poznań 1987, s. 28-38.

² Por. tzw. legendę włoską opublikowaną przez P. Megvaerta i P. Devesa w „*Analecta Bollandiana*”, nr 73, 1955, s. 375-461; polski przekład T. Lehra-Splawińskiego [w:] *Konstanty i Metody. Zarys monograficzny z wyborem źródeł*, Warszawa 1967, s. 247-254.



Ikona świętych Cyryla i Metodego

ła się gestem kulturotwórczym. Wynaleźli oni słowiańskie oryginalne pismo – glagolicę, (...) stworzyli taką indywidualną normę językową, która z łatwością została przekształcona w normę społeczną i nadali nowemu językowi godność języka literackiego i liturgicznego wbrew panującemu wówczas przekonaniu, że tylko greka, łacina i język hebrajski mogą te funkcje pełnić; wypracowali nowy kanon stylistyczny (...), przenieśli do literatury słowiańskiej system gatunkowy literatury bizantyjskiej, wykorzystujący osiągnięcia antycznej i wczesnochrześcijańskiej poetyki i retoryki. Rozwinęli szeroką działalność ideową, dzięki której powstało wyobrażenie o wielkości, utalentowaniu i szczególnym umiłowaniu przez Boga narodu słowiańskiego⁴. W misji świętych Cyryla i Metodego można dostrzec szeroką działalność apostolską szerzenia wiary. Podobnie jak na zachodzie Europy wykorzystano do tej praktyki języki lokalne, z tą wszakże różnicą, że bracia sołunscy uczynili z języka cerkiewnosłowiańskiego język liturgiczny. Z tego powodu ich działalność misyjna była o wiele bardziej skuteczna, aniżeli podejmowane wówczas misje iroszkockie i bawarskie.

nabożeństwa w języku słowiańskim w najważniejszych kościołach rzymskich³. Język słowiański został uznany w Bizancjum i w Rzymie za język liturgiczny.

Obaj bracia osiągnęli nadzwyczajny sukces w działalności misyjnej w Wielkich Morawach, Panonii, Czechach. Przełożyli Biblię na język słowiański i stworzyli alfabet (cyrylicę) przyjęty powszechnie w Kościele prawosławnym. Ich działalność przyczyniła się do rozwoju piśmiennictwa wśród Bułgarów, Serbów, Rusinów. Rolę obu apostołów Słowian i wykorzystanie przez nich zrozumiałego dla narodów nawracanych języka najtrafniej określił Aleksander Naumow: *Działalność Świętych Braci i ich uczniów na Morawach i w Panonii z politycznej manifestacji sta-*

³ *Żywoty Konstantyna i Metodego...*, s. 84-85.

⁴ *Pasterze wiernych Słowian: Święci Cyryl i Metody*, oprac. A. Naumow, Kraków 1985, s. 11.



Św. Cyryl – biskup turowski (1175-1182)

*

Po języki narodowe w procesie ewangelizacyjnym sięgało wielu wybitnych duchownych i świeckich. Najlepszym przykładem była twórczość Cyryla Turowskiego. Cyryl, jako ordynariusz eparchii turowskiej w XII w., skierował do swych wiernych wiele kazań w języku ruskim, w tym *Słowo o strachu Bożym*, *Słowo o ponownym przyjściu Chrystusa* czy *Słowo o mytarstwie*. W innym kazaniu, *Słowo o książkowym poczytaniu*, władca Cyryl zwraca uwagę na niebezpieczeństwo korzystania z ksiąg „skażonych” herezją, czarami i błędnymi naukami. Pomimo tego, biskup zachęcał do czytania ksiąg świętych w cerkwiach i domach⁵. Twórczość literacka Cyryla Turowskiego wskazuje na wielki kunszt literacki hierarchy, a równocześnie język, jakim się posługiwał, był

⁵ A. A. Melnikaū, *Put' nepieczalen, Istoriceskije swidietielstwa o swiatosti Bieloj Rusi*, Minsk 2004, s. 63-64.

„mową prostą”. Była to kompilacja języka cerkiewnosłowiańskiego z żywym językiem starobiałoruskim. Biskup turowski pozostawił po sobie bogatą spuściznę. Do dziś zachowało się jego 35 modlitw, 20 słów, 2 opowieści, 3 pouczenia i 8 innych utworów (kanonów, wierszy, powieści, posłań i przypowieści). Do naszych czasów doszło w sumie 68 oddzielnych utworów.

Cechą utworów wybitnego kaznodziei są niezwykle ostro sformułowane wyrażenia, metafory i porównania⁶. Znane były piękne i emocjonalne kazania Cyryla Turowskiego, które wywoływały na słuchaczach silne wrażenie. Nic dziwnego, że zakonnik ten był porównywany z Janem Złotoustym z V w. „Drugi Złotoust, iżę nam na Rusi pacze wsiech wossia”⁷. Jego pisma i kazania były powszechnie znane i wykorzystywane na ziemiach ruskich. Kazania Cyryla Turowskiego były bardzo popularne w Wielkim Księstwie Litewskim, szczególnie w latach 1596-1635, tzw. okresie białoruskiego prawosławnego odrodzenia. Cykl modlitw na cały tydzień był wielokrotnie wydawany drukiem. Pięć z nich ukazało się w drukarni bractwa Świętego Ducha w Wilnie⁸.

*

Elity świeckie zdawały sobie sprawę z potrzeby upowszechnienia tekstów liturgicznych wśród wiernych i konieczności ich przekładów na języki nowożytne. To one doprowadziły do uruchomienia pierwszej drukarni cyrylickiej Szwajpolta Fiola w Krakowie. Drukarnia została uruchomiona z inicjatywy magnaterii prawosławnej, przebywającej na dworze krakowskim, w celu zabezpieczenia ludności prawosławnej w niezbędne księgi liturgiczne. To w kręgu przedstawicieli rodów Gasztołdów, Sołtanów i Sapiehów należy szukać rzeczywistych inicjatorów tego przedsięwzięcia. Przedsiębiorca krakowski, rajca Jan Turzon, sfinansował działalność Fiola licząc na poważne zyski. Trudno w postawie Fiola i Turzona, poza komercyjnymi, dopatrzeć się innych względów uruchomienia drukarni cyrylickiej. Staranne wydanie ksiąg cyrylickich i ich liczne ozdoby wskazują, że odbiorcami była magnateria prawosławna i ośrodki zakonne. Księgi te znajdowały się na całym obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rusi Moskiewskiej⁹.

Nieprzypadkowy był dobór ksiąg wydanych drukiem. Z drukarni Fiola wyszły cztery księgi liturgiczne w języku cerkiewnosłowiańskim: *Czasosłowiec* – rodzaj brewiarza, zawierający modlitwy oraz psalmy na określone godziny dnia i nocy (Kraków 1491), *Ośmiohlasnik albo Oktoich* – zbiór hymnów św. Jana z Damaszku w ośmiogłosowym układzie (Kraków 1491); *Triod postnaja* – zawierająca modlitwy i cały rytuał

⁶ *Chrystamatyja pa starazytnaj Belaruskaj literatury*, Mińsk 1959, s. 23.

⁷ A. A. Melnikaŭ, *Kirył, jepiskop Turaŭski*, Mińsk 1997, s. 15; A. Mironowicz, *Biskupstwo turowsko-pińskie w XI-XVI wieku*, Białystok 2011, s. 270-284.

⁸ L. W. Leūszun, *Tworczyja spadczyna Kiryły Turaŭskaga*, [w:] Turaŭ. *Turaŭskaje Jewangillie*, Mińsk 2004, s. 151.

⁹ K. Heintsch, *Ze studiów nad Szwajpoltem Fiolem*, Wrocław 1957; H. Szwejkowska, *Książka drukowana XV-XVIII w.*, Wrocław 1961, s. 33-37; J. Niemirowskij, *Naczalo slawianskogo knigopieczatanija*, Moskwa 1969; *Drukarze dawnej Polski*, t. I, cz. 1, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1983, s. 25-39.

wielkopostny; *Triod cwiętnaja* – zawierająca pieśni, modlitwy i rytuały okresu wielkanocnego. Dwa ostatnie druki: *Triod postnaja* i *Triod cwiętnaja* zostały wydane w Krakowie przed 1490 rokiem. *Oktoich* był najczęściej używaną księgą liturgiczną w Cerkwi prawosławnej. Zawiera on zmienne części nabożeństwa na poszczególne dni tygodnia i każdy dzień cyklu tygodniowego (modlitwy i pieśni na wieczernię, jutrznię i liturgię)¹⁰. Drukarnia krakowska, jako pierwsza, w latach 1490-1491 wydała druki w języku cerkiewnosłowiańskim na potrzeby Kościoła prawosławnego¹¹.

*

Wiek XVI przyniósł istotne przemiany w życiu religijnym społeczeństwa ruskiego. Rozwój ruchu reformacyjnego objął również wyznawców chrześcijaństwa wschodniego. Ogarnął on szerokie kręgi magnaterii i bojarstwa ruskiego. Przy prawosławiu w XVI w. pozostawały jeszcze tak znakomite rodziny jak Buczaczy, Chodkiewiczowie, Czartoryscy, Sanguszkowie, Sapiehowie, Siemaszkowie, Słuccy, Sołomereccy, Tyszkiewiczowie, Massalscy, Ołelkowie, Pacowie, Pużynowie, Wiśniowieccy, Zasławscy, Zbarascy i wiele innych. Magnateria ruska doskonale widziała potrzebę rozwoju oświaty i kultury prawosławnej. Mecenat magnaterii ruskiej nad kulturą cerkiewną uwidaczniał się w imponującej działalności wydawniczej i literackiej, świadczącej o dużym ładunku intelektualnym rusko-litewskiego prawosławia¹². To z ich inspiracji dzieło Szwajpolta Fiola kontynuował pochodzący z Połocka absolwent Akademii Krakowskiej, doktor nauk medycznych Uniwersytetu w Padwie, humanista Franciszek Skoryna, który w latach 1517-1519 wydał w Pradze pierwszą Biblię w języku starobiałoruskim. Poza licznymi wydaniem biblijnymi Skoryna wydał, adresowaną do środowiska kupieckiego, *Małą księgę podrózną*¹³. Patronat hetmana litewskiego Grzegorza Chodkiewicza umożliwił uruchomienie w jego rodzinnej rezydencji w Zabłudowie drukarni ruskiej. Dwaj drukarze Piotr Tymofiejewicz Mścislawiec i Iwan Fiodorow wydali tu w 1569 r. *Ewangelię Uczitielną*. Ewangelia zabłudowska, odpowiednik katolickich i protestanckich *Postylli*, ukazała się 12 lat po *Postylli* Mikołaja Reja i na cztery lata przed wydaniem *Postylli* Jakuba Wujka¹⁴.

¹⁰ J. Rusek, *Oktoich Szwajpolta Fiola a rękopiśmienne Oktoichy w księgozbiórach polskich*, [w:] *Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej*, red. J. Rusek, W. Witkowski, A. Naumow, Kraków 1993, s. 37-44; M. Prokopowicz, *Trzy wersje Triodu postnego z 1491 r.*, [w:] *ibidem*, s. 55-68.

¹¹ H. Szwejkowska, *Książka drukowana...*, s. 48-49.

¹² A. Mironowicz, *Kultura prawosławna w dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Rzeczpospolita wielu wyznań*, red. A. Kaźmierczyk, A. Link-Lenczowski, M. Markiewicz i K. Matwijowski, Kraków 2004, s. 409-436; *idem*, *Kultura prawosławna na ziemiach polskich za panowania Jagiellonów*, [w:] *Wspólnota pamięci. Studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J. Gwoździak i J. Malicki, Katowice 2006, s. 467-479.

¹³ Polski przekład T. Lehra-Splawińskiego [w:] *Konstanty i Metody. Zarys monograficzny z wyborem źródeł*, Warszawa 1967, s. 247-254.

¹⁴ A. Mironowicz, *Powstanie zabłudowskiej oficyny wydawniczej na tle sytuacji wyznaniowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Acta Baltico-Slavica”, t. XIX, Warszawa 1990, s. 245-264; *idem*, *Drukarnie bractw cerkiewnych*, [w:] *Prawosławne oficyny wydawnicze w Rzeczypospolitej*, red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk i P. Chomik, Białystok 2004, s. 52-68.

Wydanie *Ewangelii Uczciwej* poprzedziła długa dyskusja ówczesnych elit prawosławnych na temat języka edycji tekstów ewangelii oraz ich komentarzy dokonanych przez Ojców Kościoła. Ewangelia miała się stać orężem walki z ruchem kalwinistycznym i kontrreformacyjnym, pozyskać na powrót do prawosławia osoby hołdujące nowinkom religijnym. *Ewangelia Uczciwa* „jest potrzebna dla wszystkich, osobiście w okresie zamętu w całym świecie, gdzie wielu chrześcijan zachwiało się w wierze pod wpływem rozlicznych nauk, a przesadnie chlubiąc się swoim rozumem, oddaliło się od ogólnej wspólnoty wierzących. Niech że choć czytając tę księgę poprawią się i wrócą na drogę prawdy”¹⁵. Chodkiewicz widział zagrożenie dla Cerkwi prawosławnej ze strony ruchu reformacyjnego i kontrreformacyjnego. Szczególnie kalwinizm stawał się popularnym wyznaniem wśród ówczesnej szlachty prawosławnej. Wyznania reformowane posługiwały się różnymi formami głoszenia praw swej wiary: drukami, wprowadzeniem komentarzy do tekstów liturgicznych w języku ruskim i starobiałoruskim. Kościół rzymskokatolicki w Rzeczypospolitej również w końcu lat sześćdziesiątych XVI w. przygotowywał się do odzyskania swych wpływów i walki z ruchem reformacyjnym. Kontrreformacja nie stanowiła wówczas jednak takiego zagrożenia dla Cerkwi, jakie stwarzał rozwój ruchu protestanckiego. Ruch reformacyjny zwracał się po raz pierwszy do wiernych w ich języku. Nic też dziwnego, że wydawca *Ewangelii Uczciwej* wziął również ten aspekt pod uwagę, przygotowując tekst do druku.

We wstępie do zabłudowskiego wydania Grzegorz Chodkiewicz napisał: *Myślałem początkowo o tym, aby tę księgę przełożyć na język prosty, aby była zrozumiała dla prostych ludzi i bardzo się o to starałem. I poradzili mi ludzie mądrzy, którzy znają się na takich księgach, że przy przekładaniu dawnych wyrażen na nowe było nie mało pomyłek, jak to się widzi w księgach z nowymi tłumaczeniami. Dlatego też kazałem wydrukować tak, jak została napisana w dawnych czasach, gdyż jest ona dostępna każdemu, zrozumieć ją nietrudno, a czytanie jej jest korzystne*¹⁶.

Ta część przedmowy była aluzją do działalności wydawniczej Szymona Budnego, który swoimi książkami w „języku prostym” odciągał ludzi od wiary prawosławnej¹⁷. Grzegorz Chodkiewicz miał więc zamiar wydania Ewangelii w języku zrozumiałym dla wszystkich, czyli ruskim (starobiałoruskim), ale obawa przed popełnieniem błędów, które mogły powstać w przekładzie tekstów kanonicznych, zmieniła jego pierwotne pla-

¹⁵ M. N. Tichomirow, *Naczało knigopieczatanija w Rossii*, [w:] *U istokow russkogo knigopieczatanija*, Moskwa 1957, s. 226; W. Tumas, *Getman Rygor Chadkiewicz i jagonaje wydawectwa*, „Zapisy”. Byelorrussian Institute of Arts and Sciences, nr 14, New York 1976, s. 21.

¹⁶ P. Strojew, *Obstojatielnoje opisanije staropieczatanych knig slawianskich i rossijskich*, Sankt-Pietierburg 1829, s. 592; M. N. Tichomirow, *Naczało knigopieczatanija w Rossii*, [w:] *U istokow russkogo knigopieczatanija...*, s. 229-230; W. Tumas, *Getman Rygor Chadkiewicz i jagonaje wydawectwa...*, s. 22-23.

¹⁷ Szymon Budny wydał w języku starobiałoruskim w 1562 r. *Katichisis* pod tytułem „Nauka starodawnaja Chrystianskaja od swiatoho Pisma dla prostych ludiej jazyka ruskaho w pytaniach i otkazach sobrana”. Por. H. Merczyng, *Szymon Budny jako krytyk tekstów biblijnych*, Kraków 1913; „Polski Słownik Biograficzny”, t. III, Kraków 1937, s. 96-99.

ny. Obawy takie były uzasadnione. Magnat białoruski uczestniczył w konflikcie, który miał miejsce w Supraślu przed przyjazdem Iwana Fedorowa i Piotra Tymofiejewicza Mścislawca do Zabłudowa. Przyczyną niepokoju było wystąpienie części starszyny zakonnej w monasterze supraskim przeciwko cieszącemu się wielkim autorytetem archimandrycie tego klasztoru – Sergiuszowi Kimbarowi. Na początku lat trzydziestych XVI w. starszyna zakonna a zwłaszcza mnich Arseniusz donosił metropolicie kijowskiemu Makaremu II, że archimandryta supraski Sergiusz Kimbar zmieniał porządek liturgii i nanosił poprawki w rękopisach słowiańskich. Sergiusz Kimbar dokonał kilku tłumaczeń testów liturgicznych i komentarzy z języka greckiego, hebrajskiego i łaciny na język cerkiewnosłowiański i starobiałoruski. Przełożony monasteru odpowiedział na zarzuty starszyny zakonnej w specjalnych liście do metropolity Makarego II (1534-1556) datowanym na 1536 rok¹⁸.

Odpowiedź, jak się wydaje, nie zakończyła sporu, albowiem opozycjonistami archimandryty były również osoby wykształcone i cieszące się wielkim autorytetem. W 1530 r. mnich supraski Arseniusz skopiował pracę św. Jana Klimaka *Drabina*. „Kniha Lestwica w poldiest” z Ławry Supraskiej została zawieziona do serbskiego monasteru Chilandar na Świętej Górze Athos przez mnicha Arseniusza, byłego duchownego Aleksego. Wynika z tego, że po 1536 r. w wyniku powstałego konfliktu z archimandrytą mnich Arseniusz zabrał rękopis i udał się na Św. Górę Athos¹⁹. Jest wielce prawdopodobne, że rękopis ten przywiózł na Świętą Górę Athos wraz z mnichem Arseniuszem ihumen supraski Antoni, który zginął następnie śmiercią męczeńską z rąk Turków²⁰.

¹⁸ Datacja ta jest mało wiarygodna albowiem list archimandryty supraskiego do metropolity kijowskiego Makarego został napisany półustawem w latach sześćdziesiątych XVI wieku. Bardziej wiarygodny jest rok wysłania listu 1556. Por. *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossii, izdawajemyj komissiej dlja razbora driennych aktow, sostojaszczej pri Kijewskom, Podolskom i Wołyńskom gienieral-gubernatorie*, cz. 1, t. 8, Kijew 1887, s. 1-12.

¹⁹ Katalog biblioteki rękopisów monasteru serbskiego Chilandar, nr 185; D. Bogdanovič, *Katalog Korilskich rukopisa manastira Chilandara*, Beograd 1978, s. 104; *Slawjanskije rukopisi Afonskich obitelej*, oprac. A. A. Turilow i L. W. Moszkowa, red. A. E. N. Tachiaos, Tessaloniki 1999, s. 127; L. L. Szczawinskaja, J. A. Łabynczew, *Literatura belarussow Polšzi (XV-XLX ww.)*, Mińsk 2003, s. 61-62, 111, przyp. 36; N. Morozowa, S. Temczin, *Driewniejszije rukopisi Suprasl'skogo Blagowieszczenskogo monastyra*, [w:] *Z dziejów monasteru supraskiego*, Białystok 2005, s. 133.

²⁰ D. Bogdanovič, *Katalog čirilskih rukopisa manastira Hilandara*, Beograd 1978, s. 104; A. Naumow, *Supraśl jako jeden z głównych ośrodków kulturalnych w Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów monasteru supraskiego*, Białystok 2005, s. 108. Antoni, czwarty przełożony monasteru supraskiego przebywał w monasterze od samego początku jego funkcjonowania „Wiestnik Zapadnoj Rossii. Istoriko-literaturnyj żurnal”, R. V, kn. 9, t. III, Wilno 1867, s. 15-17. W nieznanym bliżej okolicznościach ihumen Antoni zmuszony został opuścić monaster w Supraślu i udał się do jednego z monasterów na św. Górze Athos. Według żywota świętego powodem wyjazdu z Supraśla było dążenie do oddania swego życia za wiarę prawosławną w krajach muzułmańskich. J. Charkiewicz, *Św. Antoni Supraski*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego”, nr 3(184), 2005, s. 11; Por. również *Wydanie okolicznościowe żywota świętego z ikoną św. Antoniego Supraskiego*, Supraśl 2007. Żywot Św. Antoniego Supraskiego spisano w jednym z klasztorów athoskich na podstawie opowieści mnichów. Do naszych czasów zachował się XVI – wieczny odpis znajdujący się w rękopisie *Prologion Wierszowy*, który jest przechowywany w Państwowym Muzeum Historycznym w Moskwie. „Prawosławnaja encyklopedia”, t. II, Moskwa 2000, s. 680; A. Mironowicz, *Związki monasteru supraskiego ze Świętą Górą Athos w XVI wieku*, [w:] *Święta Góra Athos w kulturze Europy. Europa w kulturze Athosu*, red. M. Kuczyńska, Gniezno 2009, s. 122-134.

Sprawa tłumaczeń tekstów religijnych w monasterze supraskim zyskała szeroki rozgłos i trafiła również na obrady soboru wileńskiego w 1558 roku. Działalność archimandryty zyskała naśladowców wśród supraskich zakonników, w konsekwencji czego powstawały nowe przekłady tekstów religijnych na język starobiałoruski. Pod presją starszyny zakonnej i episkopatu ruskiego Grzegorz i Jerzy Chodkiewicz przystąpili do reformowania stosunków wewnętrznych w monasterze. Efektem ich działalności była nowa „ustawa” zakonna nadana monasterowi w 1568 r., regulująca życie wewnętrzne w monasterze. Nowa reguła nakazywała szczególnie dbać o zasoby biblioteki klasztornej, zakazując rozpowszechniania ksiąg poza monaster i bibliotekę klasztorną²¹.

Spory wokół przekładów tekstów liturgicznych na „prostuju mowu” w monasterze supraskim dali Szymonowi Budnemu podstawę do rozwinięcia propagandy przeciwko działalności translatorskiej zakonników prawosławnych. Działacz ruchu reformacyjnego Szymon Budny w jednym ze swych wydań napisał: „Tom tu dlatego przypomniał, aby każdy wiedział, że księgi święte ledwo mędrkowie i ledwo za jaką przyczyną i u Greków, i u Łaciny, i u Słowian fałszowali”²². Zapewne z tego powodu Grzegorz Chodkiewicz w swej przedmowie przestrzega przed nowymi nurtami religijnymi i nawołuje do trzymania się „drogi prawdy prawdziwej wiary”. Mieczysław Gębarowicz uważa, że te słowa zostały zaczerpnięte z pism o Artemiusza występującego przeciwko Budnemu i „heretykom”²³.

Przedmowa do wydania Ewangelii zabłudowskiej nie określa, jacy to byli „ludie mudri”, którzy odwiedli hetmana Chodkiewicza od przekładu *Ewangelii Uczcielnój* „na prostuju mowu”. Bez wątpienia w ich skład wchodziła część starszyny zakonnej z monasteru supraskiego, przeciwna wszelkim tłumaczeniom oryginalnych tekstów liturgicznych na języki narodowe. Oponentem tłumaczeń był sam Iwan Fedorow, który nie znał języka starobiałoruskiego, używanego na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego jako urzędowego. Przeciwni tłumaczeniom byli również o. Artemiusz i książę Andrzej Kurb-ski, zbiegli z Moskwy dysydenci prawosławni²⁴. Ostatecznie, pod presją ich pism, Grzegorz Chodkiewicz zaniechał ewangelizacji „prostuju mowoj”. Problem jednak pozostał i stał się jednym z elementów dyskusji, w jakim języku należy dotrzeć do społeczności ruskiej z tekstami religijnymi duchem odpowiadającymi prawosławiu.

²¹ *Archieograficzeskij sbornik dokumentow, otnosiaszczichsia k istorii Siewiero-Zapadnoj Rusi, izdawajemyj pri Uprawlenii Wilenskogo Uczebnogo Okruga*, t. IX, Wilno 1870, s. 62. O innych reformach archimandryty supraskiego por. L. Gustowa, *Wizatijiskij Bogosłużeбно-piewczeskij ustaw w Supraskom Błagowieszczenskom monastyre (XVI w.)*, „Latopisy Akademii Supraskiej”, t. II, red. U. Pawluczuk, Białystok 2011, s. 153-161.

²² H. Merczyng, *Szymon Budny jako krytyk tekstów biblijnych...*, s. 123.

²³ M. Gębarowicz, *Iwan Fedorow i jego działalność w latach 1569-1583 na tle epoki*, „Roczniki Biblioteczne”, R. XIII, 1969, z. 3-4, (cz. II), s. 404.

²⁴ P. Zankow, *Starec Artemij, pisatiel XVI wieku*, „Żurnal Ministerstwa Narodnago Proswieszczenija”, 1887, t. CCLIV, s. 47-64; S. T. Wilinski, *Posłanija starca Artemija (XVI w.)*, „Żapiski Impieratorskago Uniwersitieta”, 1907, t. CVI, s. 71-97; *Pisma kniazia A.M. Kurbskogo raznym licam. Izwleczeno iz soczinienija Kurbskogo*, Sankt-Pietierburg 1913, kol. 43-45.

Świadomość konieczności dokonania przekładu tekstów liturgicznych na język zrozumiały wiernym dostrzeżono pod wpływem skuteczności oddziaływania pism protestanckich. Rozumiał ten proces Grzegorz Chodkiewicz i część zakonników supraskich z archimandrytą Sergiuszem Kimbarem na czele. Zwyciężyła jednak inna opcja, która widziała w języku ludu język nauk „heretyckich”. Prawosławne koła ortodoksyjne nie chciały naśladować innowierców w sprawach językowych, zwłaszcza gdy chodziło o druk ksiąg liturgicznych. Supraska starszyzna zakonna oraz ortodoksyjna część społeczności prawosławnej odrzucała języki żywe („prostuju mowu”) uważając, że



Hetman litewski Grzegorz Chodkiewicz

forma i treść są ze sobą najściślej związane i dlatego nie mogą ulegać żadnym zmianom²⁵. To głosiciele tych poglądów Grzegorz Chodkiewicz nazywa „ludźmi mądrymi i doświadczonymi w księgach”, którzy odradzili mu przekład Ewangelii na język „ludzi prostych”.

Nieprzypadkowy był też wybór pierwszego druku zabłudowskiego – *Ewangelii Uczcielnój*, księgi „każdemu dostępnej, dla zrozumienia łatwej i dla czytania korzystnej”²⁶. *Ewangelia Uczcielną* stanowiła zbiór religijnych nauk pomocniczych do poznania tekstów biblijnych. Było to dzieło homiletyczne, zaczerpnięte z greckiego pierwowzoru, stanowiące antologię wyjątków kazań Jana Złotoustego, Klemensa Aleksandryjskiego i innych Ojców Kościoła na tematy Ewangelii niedzielnych. Zbiór ten, przetłumaczony na języki słowiańskie przez Konstantyna Bułgarskiego, ucznia świętych Cyryla i Metodego, w 894 r., stał się w tej wersji najbardziej popularnym podręcznikiem teologii prawosławnej. Odrzucając przekład na „prostuju mowu” Grzegorz Chodkiewicz i Iwan Fedorow wydali *Ewangelię Uczcielną* w formie nie zmienionej, w wersji starosłowiańskiej, nie przetłumaczonej na języki żywe. Otwarte powstaje pytanie – czy taki wybór środka ewangelizacji i obrony dogmatów wiary prawosławnej był wówczas najbardziej skuteczny? Przedmowa do Ewangelii zabłudowskiej wskazuje, że nawet wśród części

²⁵ M. Gębarowicz, *Iwan Fedorow i jego działalność w latach 1569-1583 na tle epoki...*, s. 417; A. Mironowicz, *Powstanie zabłudowskiej oficyny wydawniczej na tle sytuacji wyznaniowej w Wielkim Księstwie Litewskim...*, s. 254-261.

²⁶ M. N. Tichomirow, *Naczalo knigopieczatanija w Rossii...*, s. 229-230.

ówczesnych elit prawosławnych były wątpliwości. Część zakonników supraskich pragnęła dotrzeć do wiernych nauczaniem duchem odpowiadającym prawosławiu w ich języku. Dzieje Cerkwi w Rzeczypospolitej wkrótce potwierdzą słuszność tej części XVI-wiecznej elity prawosławnej. Język, jako środek upowszechnienia prawosławnych tekstów religijnych, stanie się ważnym elementem w życiu Cerkwi w następnych stuleciach.

SUMMARY

Antoni Mironowicz, Białystok

Evangelization by Old Byelorussian Language in XVI century

Keywords: Evangelization, Old Byelorussian Language, Orthodox Church

The original Byelorussian text of the funding charter by which hetman Gregory Chodkiewicz provided a livelihood for the priests of the Orthodox parish in his familial township of Zabłudów. The charter also specifies the fees which the priests were allowed to charge their parishioners for religious services rendered. The charter is a vivid testimony of the religious tolerance typical of Great Duchy of Lithuania in the XVI century.